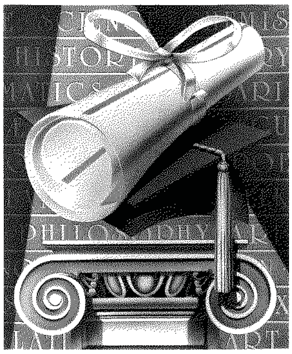

ЯЗЫКИ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

Н.У. САВІНА

ЭФЕКТЫЎНАСЦЬ ВЫКАРЫСТАННЯ ПОМНІКАЎ ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ Ў ЭКСКУРСІЯХ РОЗНАЙ ТЭМАТЫКІ

Завецца спадчына мая
Ўсяго *Старонкай Роднаю.*
Я. Купала [1, *283*]

На пачатку XXI ст. асаблівую значнасць набываюць агульначалавечыя каштоўнасці. Важнейшымі з іх з'яўляюцца адметныя помнікі гісторыка-культурнай спадчыны, што і разглядаюцца ў законе «Аб турызме» як турыстычныя рэсурсы. Сярод іх: унікальныя гісторыка-культурныя ансамблі; помнікі архітэктуры, якія аказалі значны ўплыў на развіццё грамадскага жыцця краіны; помнікі, што ўяўляюць сабой прыклад традыцыйнага ўкладу жыцця народа; манументы, звязаныя з ідэямі патрыятычнага выхавання і веравызнаннямі; унікальныя прыродныя аб'екты, у тым ліку, запаведныя тэрыторыі. Таму вывучэнне іх духоўнай, эстэтычнай, інфармацыйнай вартасці з мэтай выкарыстання ў турызме як аб'ектаў паказу ў экскурсіях рознай тэматыкі падцвярджае актуальнасць абранай тэмы даследавання.

Эфектыўнаму выкарыстанню гісторыка-культурнай спадчыны ў турызме надаецца ўвага не толькі турыстычнымі прадпрыемствамі, але і непасрэдна кіраўніцтвам дзяржавы. Гэта адлюстравана ў актах, указах, пастановах, нацыянальных праграмах і іншых дакументах, на што ўжо рабіўся акцэнт [гл. 2; 3].

Дзейнасць турыстычных прадпрыемстваў абумоўлена іх месцазнаходжаннем і абмяжоўваецца пэўным рэгіёнам, важным напрамкам дзейнасці з'яўляецца выяўленне рэзерваў эфектыўнага выкарыстання гісторыка-культурнай спадчыны ў экскурсійным абслугоўванні. І пастаўленая задача вырашальная. Значную дапамогу ў гэтым аказвае дзяржава, паколькі *вядзецца:* Дзяржаўны рэестр гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь; праца па ўключэнні помнікаў у Спіс сусветнай гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны ЮНЭСКА; рэстаўрацыя і ахова помнікаў [3, *55—56*].

Адпаведна Нацыянальнай праграме развіцця турызму на 2008—2010 гады прадугледжана распрацоўка «287 турыстычных маршрутаў, у тым ліку 97 пешых, 54 веласіпедных, 38 конных, 35 водных, 3 авіяцыйных, 2 чыгуначных і

Ніна Уладзіміраўна САВІНА, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры ўпраўлення турызмам Беларускага дзяржаўнага эканамічнага універсітэта.

58 аўтамабільных» [4, *63*]. Намі даказана, што кожны турыстычны маршрут мае ці можа мець у сваёй аснове экскурсію. Таму бачыцца рацыянальным распрацоўку запланаваных турыстычных маршрутаў пачынаць са стварэння новых тэм экскурсій. Такі падыход, як паказвае практычная дзейнасць, з'яўляецца на сёння найменш затратным, хуткатэрміновым і найбольш эфектыўным рэзервам выкарыстання айчынных помнікаў ў экскурсіях.

Сучаснае азначэнне экскурсіі разглядаецца як «паездка або пешая прагулка (калектыўная ці індывідуальная), наведванне чаго-небудзь з навуковай, адукацыйнай, пазнавальнай ці іншай мэтай; мэтанакіраваны агляд экскурсійных аб'ектаў для пазнання навакольнага свету, пабудаваны па загадзя падрыхтаваным маршруце; вызначаецца канкрэтнай *тэмай*, арганізуецца і праводзіцца спецыялістамі. Уключана ў сферу турыстычных і экскурсійных паслуг» [5, *163*].

Пад *тэмай* экскурсіі разумеецца прадмет, асноўны змест экскурсійнай інфармацыі, што коратка фармулюе ідэю яе стварэння і раскрываецца ў час правядзення экскурсіі. *Сукупнасць тэм*, распрацаваных для правядзення адзінкавых экскурсій ці экскурсійных цыклаў, утварае *тэматыку экскурсій*. Падрыхтоўка новай тэмы экскурсіі перш-наперш залежыць ад наяўнасці помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны, дзе тэрытарыяльна знаходзіцца прадпрыемства.

З пункту гледжання экскурсійнай методыкі гісторыка-культурная спадчына разглядаецца як *экскурсійныя аб'екты* – прыродныя ці гісторыка-культурныя рэаліі, якія даюць уяўленне пра характэрныя рысы (асаблівасці) пэўнай эпохі ў развіцці грамадства, сведчаць пра ўзровень навукі, культуры, мастацтва або дэманструюць прыроднае асяроддзе пэўнага регіёну, прызначаны выклікаць цікавасць экскурсантаў. Экскурсійныя аб'екты з'яўляюцца матэрыяльнай (нават калі гэта з'явы духоўнай культуры) *асновай паказу*, таму пры ўключэнні ў зрокавы рад экскурсій вельмі важна ўлічваць іх класіфікацыйныя прыметы. І такую магчымасць мы маем. Дзеля гэтага выкарыстаем упершыню ў беларускай гісторыяграфіі распрацаваныя кандыдатам гістарычных навук А.Ф. Самусікам параметры параўнаўча-храналагічнага вывучэння і аналізу шэдэўраў айчыннага дойлідства і мастацтва з улікам эвалюцыі ўсіх асноўных еўрапейскіх стылявых напрамкаў. Як адзначае А.Ф. Самусік, для аблягчэння працы ўліку помнікаў гісторыі і культуры, а таксама з мэтай стварэння ўмоў іх дасканалага вывучэння і аховы ўся айчынная гісторыка-культурная спадчына падзяляецца на *шэсць асноўных груп:* 1) *дакументальныя помнікі* (летапісы, мемуары, архіўныя дакументы і фотаздымкі айчынных помнікаў гісторыі і культуры); 2) *этнаграфічныя помнікі.* У гэтай групе помнікаў, акрамя асобых матэрыяльных каштоўнасцяў (тыпы сялянскіх сядзіб і прылад працы), практычна цалкам сканцэнтраваны духоўныя каштоўнасці (фальклор, абрады, звычаі, нацыянальная кухня); 3) *помнікі археалогіі.* Да іх адносяцца аб'екты, выяўленыя ў час археалагічных раскопак. Такі падыход дазваляе аб'яднаць разам помнікі матэрыяльнай культуры як першабытнага ладу, так і феадалізму, што аблягчае аналіз іх эвалюцыі на працягу стагоддзяў; 4) *помнікі горадабудаўніцтва, дойлідства і архітэктуры.* Сюды можна аднесці цэлыя гарады, асобныя гарадскія кварталы і нават некаторыя будынкі, якім нададзены статус нацыянальна-культурнай каштоўнасці; 5) *помнікі выяўленчага і прыкладнога мастацтва.* Гэта творы жывапісу (свецкага і рэлігійнага), графікі, скульптуры, дробнай пластыкі і інш.; 6) *помнікі гісторыі*, дзе згрупаваны аб'екты, звязаныя з дзейнасцю чалавека. Сюды можна аднесці месцы бітваў, родныя мясціны знакамітых суайчыннікаў, а таксама помнікі, звязаныя з дзяржаўным будаўніцтвам [6, *14*].

Пасля таго, як мы прааналізавалі акрэсленыя групы помнікаў і іх складнікі, трэба заўважыць, што прапанаваная А.Ф. Самусікам класіфікацыя помнікаў гісторыі і культуры Беларусі мае перасякальны характар з прынятай кла-

сіфікацыяй тэматычных экскурсій. У апошняй у той жа час □сць істотная далейшая дэталізацыя, якая, аднак, як паказваюць праведзеныя даследаванні, дал□ка не поўнасцю выкарыстоўваецца ў дзейнасці турыстычных прадпрыемстваў.

Аналіз экскурсійнай літаратуры, найбольш агульная класіфікацыя экскурсій і практыка экскурсійнай дзейнасці дазваляюць сцвярджаць, што аснову класіфікацыі экскурсій, як і аснову іх вербальнага забеспячэння (стварэння экскурсійных тэкстаў), складаюць вызначальныя прыметы — змест і тэма. Змест экскурсійных тэкстаў вынікае з тэматычнай спецыфікі экскурсій, іх падзелам на пэўныя групы тэкстаў. Напрыклад, тэксты тэматычных гістарычных экскурсій звычайна маюць падзел на тэксты экскурсій: *гістарычных* (гісторыка-краязнаўчых, прысвечаных раскрыццю гісторыі края ў акрэслены перыяд); *археалагічных* (з паказам прадметаў, знойдзеных у час раскопак і інш.); *этнаграфічных* (у іх даецца інфармацыя аб традыцыях, абрадах, звычаях этнасу); *ваенна-гістарычных* (праводзяцца па месцах баявой славы); *гісторыка-біяграфічных* (у змесце ўтрымліваюцца звесткі пра жыцц□ і дзейнасць знакамітых людзей); тэксты экскурсій па экспазіцыях гістарычных музеяў, галерэй, выставачных залаў і г.д.

Такі ж падрабязны падзел на групы маюць тэксты экскурсій на *архітэктурна-горадабудаўнічыя, мастацтвазнаўчыя, літаратурныя, прыродазнаўчыя, вытворчыя* тэмы. Назіраецца тэматычнае пашырэнне экскурсійных тэкстаў: вылучаюцца тэксты *экалагічных* экскурсій, якія таксама маюць падгрупы [5]; *экскурсій рэлігійнай тэматыкі*, дзе за асноўныя мэты экскурсій могуць быць прыняты раскрыцц□ ролі рэлігіі ў гісторыі дзяржавы, судакрананне, азнаямленне ці больш глыбокае пазнанне акрэсленай рэлігійнай плыні, вытлумачэнне сэнсу абрадаў і традыцый пэўнай канфесіі [7, *190*]. Эфектыўным шлях стварэння экскурсій рэлігійнай тэматыкі бачыцца ў цесным супрацоўніцтве турыстычных прадпрыемстваў з паломніцкімі аддзеламі епархій, навучальнымі ўстановамі ці іх факультэтамі, дзе выкладаюцца такія дысцыпліны, як «Рэлігіязнаўства», «Культуралогія» і г.д., грамадскімі і спецыялізаванымі аб'яднаннямі.

Завершанасці і ўдасканаленню ведаў экскурсантаў па вызначанай тэме спрыяе ўключэнне ў экскурсійныя праграмы экспазіцый музеяў, а выданне музейных даведнікаў, дапаможнікаў для наведвальнікаў і рэкламных брашур папулярызуе помнікі гісторыка-культурнай спадчыны.

Праведзенае аналітычнае супастаўленне параўнаўча-храналагічнай класіфікацыі гісторыка-культурнай спадчыны і класіфікацыйных параметраў экскурсій з улікам іх вербальнага забеспячэння дазваляе гаварыць не толькі аб перасякальнасці разгледжанных класіфікацый, але і аб іх цеснай сувязі, перапляценні і акцэнце на пэўных відах помнікаў у адпаведных тэмах. Гэта стварае ўмовы для распрацоўкі шматлікіх па тэматыцы экскурсійных маршрутаў.

Паводле І.І. Пірожніка, шматвекавая гісторыя беларускай зямлі і самабытная культура яе народа адлюстраваны ў больш за 17,5 тыс. помнікаў гісторыі і культуры, з якіх амаль 5 тыс. увайшлі ў Дзяржаўны рэестр гісторыка-культурных каштоўнасцяў і актыўна ўключаюцца ў аб'екты экскурсійнага паказу [8, *6*]. Згодна А.Ф. Самусіка, «спадчына нашых продкаў зараз складае прыблізна 20 тыс. помнікаў розных відаў і катэгорый» [6, *7*]. Відавочна, што на с□ння па-за экскурсійнай дзейнасцю турыстычных прадпрыемстваў застаецца каля 15 тыс. айчынных помнікаў, якія чакаюць уключэння ў экскурсійныя маршруты.

Стварэнні экскурсійных маршрутаў абмежавана наяўнасцю экскурсійных аб'ектаў, з-за чаго можа ўзнікнуць дубліраванне інфармацыі ў экскурсіях рознай тэматыкі. Пазбегнуць гэтага магчыма, калі ўлічваць асаблівасці развіцця кожнага рэгі□ну, яго адметнасць. Як адзначае А.І. Лакотка, «для турызму ў маштабах ус□й краіны неабходна стварэнне ўмоў для атрымання комплекснага ўяўлення аб агульных рысах і рэгіянальных асаблівасцях прыроды і культуры краіны, яе рэгі□наў. У поліэтнічнай дзяржаве важна атрымаць уяўленне

аб культуры этнічных груп і традыцыях, у тым ліку і аб адносінах да прыроды і акаляючага асяродзя" [9, *10*]. Такі падыход, на думку А.І. Лакоткі, спрыяе развіццю рэгіянальнага (лакальнага) турызму, які мае такія падвіды, як сельскі і краязнаўчы. Яны, у сваю чаргу, з'яўляюцца асновай развіцця экалагічнага, спартыўнага турызму. Усе віды турызму патрабуюць ведаў аб ландшафце, тэрыторыі, гісторыі і культуры [9, *10—11*] і, як намі даказана, маюць у аснове экскурсіі адпаведнай тэматыкі [5].

Калі зыходзіць з лакальнага прынцыпу арганізацыі турызму, параўнаўча-храналагічнага вывучэння асобных шэдэўраў айчынных помнікаў і класіфікацыі экскурсій, можна абгрунтаваць магчымасць эфектыўнага выкарыстання гісторыка-культурнай спадчыны ў экскурсіях рознай тэматыкі на прыкладзе Лагойскага раёна, назва якога стала асноўным складнікам назвы Лагойскай турыстычнай зоны.

Гэта адна з 27 турыстычных зон (згодна пастанове Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь ад 30.05. 2005 г. за № 573), якая уваходзіць у склад пяці (Мінская, Нарачанская, Барысаўская і Слуцкая) турыстычных зон Мінскай вобласці і ўключае тэрытарыяльна г. Жодзіна, Смалявіцкі, Пухавіцкі, Чэрвеньскі, Лагойскі раёны з іх цэнтрамі [10, *120*].

Горад Лагойск разглядаецца як цэнтр турызму нацыянальнага значэння, дзе захаваліся, адноўлены і ўзведзены наступныя помнікі: захавалася царква Св. Мікалая (XIX ст.), каля якой бруіцца святая крынічка і ўзведзена купель; нанова адбудаваны ў 1997 г. касцёл Св. Казіміра, ля сцен якога ўстаноўлены цудам уцалелы і знойдзены надмагільны помнік Канстанціну Тышкевічу — заснавальніку музея старажытнасцяў у Лагойску. Экспазіцыя музея месцілася ў будынку шыкоўнага палацава-сядзібнага комплексу. Яго выгляд можна убачыць на акварэльным малюнку Напалеона Орды, сёння ў старажытным парку засталіся толькі руіны палаца. Канстанцін і яго брат Яўстафій, які далучыцца да яго крыху пазней, стануць прадаўжальнікамі справы бацькі, графа Пія Тышкевіча, ганаровага члена Віленскай археалагічнай камісіі. Любоў да гісторыі і калекцыяніравання, высокаадукаванасць, захапленне этнаграфіяй і археалогіяй сталі справай іх жыцця. Усё гэта адлюстравалася ў навуковых пошуках, археалагічных экспедыцыях, збіранні і стварэнні ўнікальнай экспазіцыі музея, экспанатамі якой сталі нумізматыка, мастацкія творы і каштоўная бібліятэка. Дзякуючы намаганням Я.Тышкевіча, у 1856 г. у будынку Віленскага універсітэта быў адкрыты Музей старажытнасцяў, асновай якога і стаў Лагойскі збор. Імёны гэтых знакамітых вучоных былі знітаваны з вядучымі навуковымі ўстановамі Вільні, Мінска, Варшавы, Масквы, Пецярбурга, Лондана, Парыжа, Стакгольма і інш.

Тут жа, у старажытным парку (каля 300 відаў дрэвастою) Лагойска, на маляўнічым беразе р. Гайны, захаваліся рэшткі дзядзінца XI—XIII ст. Непадалёк ад яго, за 0,5 км і 1,5 км, знаходзяцца 2 гарадзішчы — Паненская Гара і Замак (Замкавая Гара, Замкавішча); у 1998 г. быў адкрыты лагойскі Дом рамёстваў, чаму садзейнічала мэтанакіраваная праца клуба самадзейных майстроў «Скарб зямлі Лагойскай». Яшчэ раней, у 1985 г., пачалася адукацыйна-асветніцкая праца музея «Літаратурная Лагойшчына», размешчанага ў будынку сярэдняй школы № 1 [11—14].

Лагойскі раён знаходзіцца на поўдні Мінскай вобласці ў межах Лагойскай і Плешчаніцкай узвышанасцяў, паўднёва-заходняя частка — на Нарачана-Вілейскай нізіне, пераважае ўзгорыстая паверхня з вышынёй 200—250 м над узроўнем мора, максімальная вышыня (342 м) — Лысая гара, другая па велічыні ў Беларусі (345 м — Святая, зараз назва — гара Дзяржынская). Рэкі Лагойскага раёну: Гайна (басейн Дняпра), Ілія (басейн Нёмана, прыток Віліі), Цна, Дзвіноса (на ёй Плешчаніцкае вадасховішча). Азёры раёну: Дзікае, Трэхава; лясы займаюць звыш 50 % тэрыторыі. У межах раёну знаходзяцца біялагічны заказнік рэспубліканскага значэння «Антонава» і часткова запаведнік «Купа-

лаўскі» ландшафтны; налічваецца 4 паляўнічыя гаспадаркі і некалькі паляўніча-рыбалавецкіх базаў [8, *296*].

Экскурсіі, экскурсіі-паходы і экскурсійныя туры спартыўнай тэматыкі маглі быць створаны ў раёне і праводзіцца з пачаткам абсталявання ў 2004—2005 гг. гарналыжных, спартыўна-аздараўленчых комплексаў «Лагойск», «Сілічы», лыжна-біятлоннай трасы «Зайцава паляна». Тым больш, што тут ужо меліся: дом адпачынку «Лагойскі», база адпачынку ў в. Моладзь, пансіянат «Рудня». Гэта ж тэматыка, як і іншая, можа быць прапанавана гасцям дома і базы адпачынку, пансіяната.

У Лагойскім раёне знаходзіцца шырокавядомы мемарыяльны архітэктурна-скульптурны комплекс «Хатынь» і менш вядомы ў свеце, але не менш значны як помнік мемарыяльны комплекс «Дальва» —«сястра Хатыні». Гэта — боль і горыч, памяць і напамін, гэта — прадухіленне ваенных навалаў. Выкарыстанне мемарыяльных помнікаў у экскурсіях гістарычнай тэматыкі, безумоўна, будзе запатрабаваным. Як варыянты такіх экскурсій (асабліва для моладзі), можна прадугледзець экскурсіі-паходы, калі уключыць у маршрут шматлікія «партызанскія сцежкі» Лагойшчыны.

У экскурсію архітэктурнай тэматыкі па Лагойскаму раёну, акрамя названых вышэй помнікаў архітэктуры Лагойска, можна уключыць: касцёл у в. Амнішава (другая палова XIX ст.), царквы XIX ст. у вёсках Ізбішча і Косіна, капліцу (канец XIX — пачатак XX ст.) у в. Жардяжжа [15, *434*], драўляную Пятра-Паўлаўскую царкву ў г.п. Плешчаніцы, узведзенную не так даўно (1998) на месцы пабудаванага ў 1817 г. графам Тышкевічам храма, які загінуў падчас пажару [16, *58*].

Асобна прыпынімся на гістарычных выдатнасцях былога мястэчка Плешчаніцы. Як адзначае В.В. Шур, «спецыфічным тыпам пасяленняў на Беларусі ў мінулыя часы (з XIV стагоддзя) былі *мястэчкі* (ад агульнаславянскага назоўніка *место* — горад, пасяленне). Большасць мястэчкаў узнікла каля манастыроў, маёнткаў феадалаў, торных дарог, пры якіх існавалі бойкія кірмашы, вёўся разнастайны гандаль» [17, *101—102*]. Менавіта так узнікла і мястэчка Плешчаніцы, якое як вёска ў Мінскім павеце ўпамінаецца ў дакументах XVI ст. З часам вёска стала бойкім мястэчкам на перакрыжаванні важных дарог — на Полацк, Мінск, Барысаў, Вілейку. Належыла мястэчка графам Тышкевічам, якія не толькі ўзвялі тут святыню, але і стварылі крэпасны тэатр, што быў шырока вядомы ў акрузе.

Само мястэчка і яго ваколіцы сталі сусветнавядомымі ў 1812 г., калі тут у канцы лістапада, уздоўж ракі Дзвіноса, пачалася апошняя бітва Напалеона I. Напярэдадні, 18 лістапада, ён прыбыў у Плешчаніцы і спыніўся ў доме графіні Соф'і Тышкевіч. Гэта месца прыпынку яму адшукаў, аўтар дагэтуль папулярных раманаў (у перакладзе на рускую мову) «Красное и чёрное», «Пармская обитель» і іншых, больш вядомы нам пад псеўданімам Стэндаль, — Анры Мары Бейль (1783—1842). У войску Напалеона I ён выконваў абавязкі інтэнданта (фр. intendant — кіраўнік, загадчык, ваеннаслужачы, які займаецца вайсковай гаспадаркай і забеспячэннем воінскіх часцей і ўстаноў) і быў удзельнікам і сведкай грандыёзных падзей.

Тры дні (19—21 лістапада) бітвы пад Плешчаніцамі засталіся асабліва знамянальнымі ў гісторыі краін і народаў: Вялікая перамога рускай арміі на чале з фельдмаршалам (ням. Feldmarshall — вышэйшае генеральскае званне ў некаторых арміях, а таксама асоба, якая мае гэта званне) М.І. Кутузавым (войскамі камандавалі генералы Платаў, Карнілаў, Чапліц, Уманец, Маркаў і інш.) і поўнае паражэнне «Вялікай арміі» (у бітве прымалі ўдзел корпусы маршалаў Даву, Удзіно, Нея, Віктора, італьянская дывізія генерала Піно і інш.). Запланаваны паход і ўладаранне над Індыяй («насуперак англічанам») здзейсніць імператару Напалеону I так і не давялося.

У памяць аб гэтых падзеях, цяпер ужо ў г.п. Плешчаніцы быў адкрыты помнік — валун (снежань 1987 г.), на якім прымацавана мемарыяльная дошка

з надпісам аб тым, што «в ноябре 1812 г. у *местечка* (вылучана намі — *Н.С.*) Плещеницы русская армия под предводительством фельдмаршала М.И. Кутузова нанесла поражение главным силам отступавших войск французского императора Наполеона» [16, *58*]. Як бачым, былыя мястэчкі ў гісторыі дзяржавы — яшчэ адзін з напрамкаў эфектыўнага выкарыстання спадчыны ў экскурсійным паказе.

Калі спыніцца на літаратурнай спадчыне Лагойскага раёна, то найперш трэба адзначыць мемарыяльны Купалаўскі запаведнік з цэнтрам у в. Харужынцы, дзе адкрыты філіял Мінскага літаратурнага музея Янкі Купалы. У склад філіялу ўваўшоў і паэтычны куточак вялікага песняра Беларусі — Янкі Купалы (Івана Дамінікавіча Луцэвіча (1882—1942)) — Акопы. Тут, у былым фальварку (пол. folwark, ням. Vorwerk — панская гаспадарка з комплексам будынкаў у даўняй Польшчы, Беларусі, Украіне) Акопы, што належыў Жалігоўскім, паэтам былі створаны каля 80 лепшых твораў. Вось як аб гэтым піша А.А. Лойка: «Акопы былі прыгожыя — нічога не скажаш. Гэтая мясціна была як аблюбаваная, як зямля абетаваная… <…> тры такія непадобныя адзін да аднаго леты: першае лірычнае, другое — камедыяграфічнае, трэцяе, — можна сказаць, эпічнае, драматычнае» [18, *162—164*]. У першае лета 1911 г. за два месяцы ён напісаў каля пяцідзесяці вершаў. Толькі з дакладна датаваных вершаў таго года трыдцаць тры вершы Купалы прыпадаюць якраз на два месяцы яго жыцця ў Акопах. У другое лета ён напісаў тут камедыю «Паўлінка», у трэцяе — аж тры паэмы, драму «Раскіданае гняздо» і вадэвіль (фр. vaudeville — кароткая жартоўная п'еса з песнямі, куплетамі, рамансамі і танцамі) «Прымакі». У тое ж (першае — *Н.С.*) лета паэт напісаў і верш «Над ракою ў спакою», які ў гады Вялікай Айчыннай вайны стаў партызанскай песняй [18, *164—165*].

Але ж не толькі адзін «салавейка ўзрошчаны над Гайнай». У вёсцы Пасадзец Лагойскага раёна нарадзіўся той, «зацiркі пах» якога быў прыемны Янку Купалу, — Змітрок Бядуля (Самуіл Яфімавіч Плаўнік, 1886—1941). Вёска Слабада на Лагойшчыне — малая Радзіма Ніла Гілевіча (Ніла Сымонавіча Гілевіча, нарадзіўся 30 верасня 1931 г.) — паэта, перакладчыка, драматурга, літаратуразнаўцы, фалькларыста, заслужанага дзеяча навукі (1980), народнага паэта Беларусі (1991). Яго актыўная творчая дзейнасць мае багаты плён: «35 зборнікаў паэзіі, 16 кніг перакладаў, 13 — у галіне літаратуразнаўства і фалькларыстыкі, 7 — эсэістыкі і публіцыстыкі» [19, *248*]. Па творах Н.С. Гілевіча можна вывучаць гісторыю беларускага народа, яго быт, традыцыйную культуру, нават калі б гэта быў толькі адзін твор — раман ў вершах «Родныя дзеці». Над ім паэт працаваў дванаццаць гадоў. Вось як аб гэтым творы піша заслужаны работнік культуры Рэспублікі Беларусь В. Ляшковіч у сваёй «Замест прадмовы» да паэтычнага рамана: «пасля «Новай зямлі» Коласа, рамантычных паэм-легенд Янкі Купалы, паэм Аркадзя Куляшова — гэта лепшы п а э т ы ч н ы раман у нашай літаратуры. <…> …тут шчырае і глыбокае разуменне беларускага народу, працы, хлеба, зямлі, разуменне сэнсу жыцця… <…> Столькі досціпу ў рамане, столькі лірыкі, столькі гаркаты і журбы, столькі светлага і вечнага…» [20, *12*]. Услед за аўтарам прадмовы скажам: «Хацелася б, каб кожны беларус меў «гэты твор у сваім доме».

Тут жа, у в. Слабодка, нарадзіўся Мікола Гіль (Мікалай Сымонавіч Гілевіч, 15.06. 1936), член Саюза пісьменнікаў СССР з 1975 г., у в. Знаменка — Міхась (Міхаіл Мікалаевіч) Зарэмба (02.01. 1941). У в. Задродзе нарадзіўся Іван Мікалаевіч Пташнікаў (1932), заслужаны работнік культуры Беларусі (1984), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Якуба Коласа (1978). Вёска Гасцілавічы — малая Радзіма Уладзіміра Ігнатавіча Аніськовіча (25.10. 1932), члена Саюза пісьменнікаў СССР з 1979 г. [21].

Незвычайная прыгажосць прыроднага ландшафту Лагойшчыны, апетага ў творах названых паэтаў і празаікаў, дапаўняецца сапраўднымі перлінкамі, звязанымі з легендамі і паданнямі, павер'ямі і абрадамі, традыцыямі ўшанавання продкаў. Сярод іх урочышчы і ўзгоркі, лагчыны і балоты, святыя: калодзежы,

дрэвы, крынічкі. Вось некаторыя з іх: Святы, або даждьбогаў камень каля в. Крамянец, побач з ім крыніца, вада якой лічыцца гаючай; крынічка паміж в. Ізбішча і в. Горна (па павер'ях, яе вада лечыць хваробу вачэй); гара пры старым гасцінцы з Лагойска ў Даўгінава каля в. Дабрынёва (архаічнае паданне аб ёй запісана К. Тышкевічам); паблізу в. Ніўкі, каля крыніцы — Святая сасна з іконай; у в. Хатаевічы (зараз Акцябр) бытуе паданне пра культавы калодзеж, у якім затоплены напалеонаўскія скарбы [22, *28, 33, 37;* 23].

Да многіх беларускіх крыніц ішлі людзі з хрэсным ходам, потым у цэрквах служылі малебны. Шанаванне вады прымяркоўвалася да свят ці дзён у імя святых. Так, у в. Паграбішча калодзеж у лесе звязваюць са Св. Антоніям. На другі дзень Тройцы наведвалі крыніцу-калодзеж у раёне вёсак Ізбішча — Горна — Краснае (урочышча Крыжы). Тут жа ва ўрочышчы можна пабачыць драўляныя крыжы, на якіх вешаюць рушнікі, фартушкі, ставяць абразкі (раней тут яшчэ была і капліца з абразам Божай маці з немаўляткам) [22, *44—45*].

Як бачым, нават невялікі пералік жыватворных крыніц і іншых помнікаў Лагойскага раёна дазваляе ўбачыць цэлы пласт «бяздоннага багацця» для стварэння на іх аснове экскурсій этнаграфічнай, гісторыка-краязнаўчай, археалагічнай, прыродазнаўчай і экалагічнай і, безумоўна, рэлігійнай тэматыкі.

Лагойшчына, акрамя апісаных вышэй, — малая Радзіма і іншых знакамітых і сусветнавядомых асоб: беларускага фалькларыста і этнографа З. Даленгі-Хадакоўскага (1784—1825); беларускага і польскага паэта, перакладчыка і фалькларыста І.І. Шыдлоўскага; былы фальварак Кур'янаўшчына — радзіма беларускага тэатральнага і грамадскага дзеяча Ч.І. Радзевіча (1889—1942) і беларускага паэта Л.І. Радзевіча (1895—1938?); беларускага і расійскага спевака, тэатральнага дзеяча, педагога В.А. Селех-Качанскага (1885—1976) [8, *295—296*].

Турагенцкую і тураператарскую дзейнасць ажыццяўляюць: фонд развіцця турызму ў Лагойскім раёне, УП «Рэспубліканскі гарналыжны курорт «Сілічы»; турыстычныя паслугі аказваюць каля дзесяці аграсядзіб («Гайна» ў в. Сыраеўшчына, «Хмеля» ў в. Астрашанцы, «Лясныя далі» ў в. Мокрадзь і інш.). Па тэрыторыі раёна праходзіць турыстычна-экскурсійны маршрут «Беларуская Швейцарыя» [8, *296—297*].

Аднак, як паказаў аналіз прапаноў турыстычных прадпрыемстваў Мінска (з 577 па Рэспубліцы Беларусь 321, ці 55,6 %, прадпрыемстваў размешчаны ў сталіцы [24, *23*]), толькі 26 з іх (8,1 %) прапануюць экскурсіі, звязаныя з Лагойскім раёнам. Усе прапановы сканцэнтраваны на маршруце Мінск — Хатынь ці яго варыянтах (Мінск — Курган Славы — Хатынь, Мінск — Курган Славы — Раўбічы — Хатынь). Тры прадпрыемствы з 26 (11,5 %) уключаюць у экскурсійны паказ г. Лагойск, і адно прадпрыемства прапануе экскурсію непасрэдна ў г. Лагойск. Да гэтага несуцяшальнага малюнка трэба дадаць, што амаль ўсе экскурсіі прапануюцца мінскімі прадпрыемствамі толькі для арганізаваных груп.

Такім чынам, праведзенае даследаванне можна разглядаць як план-праспект эфектыўнага выкарыстання помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны, паколькі: гісторыка-культурная спадчына Беларусі прадстаўлена айчыннымі помнікамі матэрыяльнай і духоўнай культуры розных відаў, каля 15 тыс. якіх на сёння не выкарыстоўваецца ў турызме; эфектыўнае выкарыстанне гісторыка-культурнай спадчыны абумоўлена наяўнасцю помнікаў, іх відамі і спецыфікай развіцця турызму ў пэўным рэгіёне; параўнаўча-храналагічная класіфікацыя айчынных помнікаў мае перасякальны характар з класіфікацыяй экскурсій, што абумоўлівае эфектыўнае выкарыстанне гістарычнай спадчыны ў экскурсіях рознай тэматыкі; распрацоўка запланаваных (мяркуемых) турыстычна-экскурсійных маршрутаў магчыма ў цесным супрацоўніцтве турыстычных прадпрыемстваў з прадстаўнікамі і /ці калектывамі навукі, навучальных і асветніцкіх устаноў на фінансава-разліковых ўмовах; эфектыўнае выкарыстанне гістарычнай спадчыны забяспечваецца ўключэннем у навучальныя праграммы такіх форм заняткаў, як «выязныя», г. зн. правядзенне экскурсій па гістарыч-

ных, мастацтвазнаўчых, прыродазнаўчых, літаратурных, культуралагічных і іншых дысцыплінах. Эканамічная значнасць эфектыўнага выкарыстання гісторыка-культурнай спадчыны заключаецца ў прыбытковасці турыстычных прадпрыемстваў за кошт пашырэння паслуг і іх якаснага забеспячэння, паколькі экскурсіі пэўнай тэматыкі могуць задаволіць запатрабаванні і густы розных катэгорый экскурсантаў. Сацыяльная значнасць праведзенага даследавання ў наступным: ахова, вывучэнне і выкарыстанне гісторыка-культурнай спадчыны ў экскурсіях рознай тэматыкі садзейнічае ўзаемаразуменню, інтэлектуальнаму збліжэнню і супрацоўніцтву, міжкультурнай камунікацыі ў сферы адукацыі, навукі і турызму.

Літаратура

1. *Купала, Я.* Жыве Беларусь: Вершы, артыкулы / Я. Купала; уклад., прадм. і камент. В. Рагойшы. — Мінск.: Маст. літ., 1993.
2. *Савина, Н.В.* Роль новых экскурсионных маршрутов в развитии туризма малых и средних поселений Беларуси / Н.В. Савина // Науч. тр. Белорус. гос. экон. ун-та: юбил. сб. — Минск: БГЭУ, 2008. — С. 315—326.
3. *Савина, Н.В.* Комплексность экскурсионного обслуживания как фактор действенного развития въездного туризма / Н.В. Савина // Весн. Беларус. дзярж. экан. ун-та. — 2009. — № 2. — С. 54—59.
4. Национальная программа развития туризма в Республике Беларусь на 2008 — 2010 годы // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. — 2007. — № 5/26455.
5. *Савіна, Н.У.* Экскурсійны тэкст: лінгвістычная спецыфіка / Н.У. Савіна; адк. рэд., аўт. прадм. В.М. Ляшук. — Мінск: РІВШ, 2009.
6. *Самусік, А.Ф.* Помнікі гісторыі і культуры Беларусі: вучэб. дапам. / А.Ф. Самусік. — Мінск: БДЭУ, 2004.
7. *Долженко, Г.П.* Экскурсионное дело: учеб. пособие / Г.П. Долженко. — М.: МарТ, Ростов н/Д: МарТ, 2005.
8. Туристская энциклопедия Беларуси / редкол.: Г.П. Пашков [и др.]; под общ. ред. И.И. Пирожника. — Минск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2007.
9. *Локотко, А.И.* Историко-культурные ландшафты Беларуси / А.И. Локотко. — Минск: Белорус. наука, 2006.
10. Туризм и туристические ресурсы: стат. сб.— Минск: Нац. стат. ком. Респ. Беларусь, 2009.
11. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Мінская вобласць // АН БССР. Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; рэд. калегія: С.В. Марцэлеў (гал. рэд.) і інш. — Мінск, Беларус. сав. энцыкл. імя П. Броўкі, 1987.
12. Рэспубліка Беларусь: Вобласці і раёны // Энцыклапед. давед. / аўт.-склад. Л.В. Календа. — Мінск: БелЭн, 2004.
13. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лагойскага раёна: у 2 кн. / рэд. калегія.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 2003. — Кн. 1.
14. Памяць: Гісторыка-дакументальная хроніка Лагойскага раёна: у 2 кн. / рэд. калегія: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. — Мінск: БелЭн, 2004. — Кн. 2.
15. Туристские регионы Беларуси / ред. кол.: Г.П. Пашков [и др.]; под общ. ред. И.И. Пирожника. — Минск: Беларус. энцыкл. імя П. Броўкі, 2008.
16. Сердце Беларуси — Минщина: история, культура, традиции // Альбом-путеводитель / С. Плыткевич (концепция и фото); А. Варавва, А. Рак (текст). — Минск, Рифтур, 2007.
17. *Шур, В.В.* З гісторыі ўласных імёнаў / В.В. Шур; пад. рэд. Г.У. Сцяцко. — Мінск.: Выш. шк., 1993.
18. *Лойка, А.А.* Як агонь, вада... / А.А. Лойка. — Мінск: Маст. літ., 1984.
19. 250 асоб з Беларусі ў дыялогах культур: даведач. выданне / на бел. і англ. мовах; перакл. на англ. М.Л. Серада. — Мінск: Экоперспектива, 2008.
20. *Гілевіч, Н.С.* Родныя дзеці: Паэмы / Н.С. Гілевіч. — Мінск: Кніга, 2001.
21. Беларускія пісьменнікі (1917—1990): давед. / склад. А.К. Гардзіцкі; навук. рэд. А.Л. Верабей. — Мінск: Маст. літ., 1994.
22. *Зайкоўскі, Э.М.* Жыватворныя крыніцы Беларусі / Э.М. Зайкоўскі, Л.У.Дучыц. — Мінск: Ураджай, 2001.
23. Міншчына: Назвы населенных пунктаў паводле легендаў і паданняў / склад., запіс, апрац. А.М. Ненадаўца. — Мінск: Беларусь, 1998.
24. О развитии туризма, деятельности туристических организаций, средствах размещения туристов и других лиц. — Минск: Нац. стат. ком. Респ. Беларусь, 2009.

БДЭУ Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт. Бібліятэка.
БГЭУ Белорусский государственный экономический университет. Библиотека.
BSEU Belarus State Economic University. Library.
http://www.bseu.by elib@bseu.by